

Notă introductivă

Scrierile teologului reformat elvețian Emil Brunner (1889-1966) au fost bine primite în cercurile intelectuale preocupate de găsirea unei a treia căi economice, diferite de comunism și de liberalism. Personalismul economic al lui Brunner a făcut ca Wilhelm Röpke și Walter Eucken, întemeietorii ordoliberalismului și teoreticienii economiei sociale de piață germane, să-l considere pe Brunner și etica sa socială una din cele mai importante surse, protestante, ale ordoliberalismului.¹ Fundația Konrad Adenauer a început finanțarea unui program de traduceri în românește a literaturii ordoliberală. Numele asociate acestui program par a veni din zona neoliberală, a neoliberalismului *laissez-faire* și a susținătorilor, până mai ieri, ai capitalismului corporat-global. Oricine va citi textul lui Emil Brunner publicat mai jos va vedea că, de fapt, Brunner, care pune accentul pe o economie și un urbanism la scară umană, pe importanța familiei și a breslelor, care avertizează împotriva efectelor nefaste ale unei economii a profitului și scoate în evidență rolul benefic al vocației, e mai apropiat de distributism decât de neoliberalism.

Deși există diferențe între personalismul ortodox, al părintelui Dumitru Stăniloae de exemplu, și personalismul lui Brunner,² consider că e important să știm cum anume

¹ Vezi Tim Petersen, "Emil Brunner's Social Ethics and its Reception in Ordoliberal Circles", în Christian L. Glossner, David Gregosz, editori, *60 Years of Social Market Economy Formation, Development and Perspectives of a Peacemaking Formula*, Berlin, Konrad-Adenauer-Stiftung, 2010, 43-68. .

² "Neo-ortodoxia", curentul teologic dominat de Karl Barth și de Emil Brunner, a reafirmat, împotriva teologiei protestante liberale a secolului al nouăsprezecelea, faptul că, pentru a găsi o soluție a crizei sale existențiale, omul trebuie să meargă, dincolo de cultură și de rațiune, la Cuvântul lui Dumnezeu. Din păcate, așa cum au observat atât teologi ortodocși precum părintele Dumitru Stăniloae, cât și teologi protestanți precum Langdon Gilkey, Cuvântul e conceput ca un adevăr-indicator, nu ca o punte, e un enunț adevărat între limitele căruia se manifestă exclusiv în lume dumnezeirea lui Iisus Hristos. Dumnezeirea lui Hristos ca "impresie tainică", "putere neînțeleasă" (Stăniloae) și tot ceea ce ține de Iisus Hristosul istoric, minunile și chiar Învierea, sunt izolate de istorie prin

am putea aborda în folosul nostru paradigma în care ne silește să trăim elita noastră de dumping neoliberală. Public deci, independent de proiectul Fundației Konrad Adenauer, acest text, pentru a sluji ca unitate de măsură a ceea ce vor întreprinde neoliberalii grupați acum sub umbrela financiară a ordoliberalismului și sub eticheta "creștin-democrată". Dacă tot vorbim de remoralizarea economiei, atunci ar trebui să avem în vedere și remoralizarea discursului public din România. Acest lucru ar presupune clarificarea pozițiilor intelectuale ale celor angajați în dezbateri, delimitarea explicită de anumite poziții ocupate în trecut și abandonate, oportunist sau nu, între timp și încetarea contrabandei cu idei și a contrafacerii ideilor. Ideile, ca și banii, au nevoie de un referent. În cazul ideilor, e de preferat ca referentul să fie adevărul. Dacă nu adevărul, atunci măcar sistemul de referință ales ar trebui să fie mărturisit și asumat ca atare. Nu poți, de exemplu, ca astăzi să ironizezi, pe față sau anonim, personalismul economic de pe poziții neolibérale și susținând marile corporații, iar mâine să te declari un susținător al personalismului economic, compilând bibliografii panicate al căror singur rost e să excludă "victimele" atacurilor tale de ieri. Asemenea procedee ascund necinste suflătoare sau vădesc ignoranță academică. Nimic, și cu atât mai puțin o țară, nu poate funcționa fără un referent, fără niște criterii, fără o unitate de măsură: publică, asumată și recunoscută ca atare. Altminteri, ideile, ca și banii, pot fi tipărite și puse în circulație cu ușurință de oricine deține monopolul asupra lor, dar rezultatul contrabandei și contrafacerii de idei e inflația de idei calpe. Însă oricine vehiculează idei calpe o face cu intenția de a păcăli, de a manipula oamenii. Și, după cum spune Brunner, primul principiu al unei ordini sociale juste e că oamenii sunt scop, nu mijloc. Așadar oricine își

acest Cuvânt. Astfel, afirmat de Barth și de Brunner ca reacție împotriva psihologismului teologiei protestante liberale, Cuvântul devine el însuși cuvinte (Gilkey), cultură, "cuvânt interior", discurs despre Dumnezeu și nu act al lui Dumnezeu. Ascunzându-L pe Dumnezeu, acest cuvânt devine, la limită, mitologie, tocmai mitologia pe care "neo-ortodocșii" au încercat să o combată. Vezi Dumitru Stăniloae, "Cuvântul și mistica iubirii", în *Ortodoxie și românism*, Asociația Românilor din Basarabia și Bucovina de Nord, 1992, 216-235; Langdon Gilkey, *Naming the Whirlwind: The Renewal of God-Language*, Indianapolis, Bobbs-Merrill, 1969, 78-104.

manipulează oportunist semenii, prin idei niciodată asumate cu adevărat și niciodată lepădate cu adevărat, oricine tânjește după o elită amorală și oricine crede că e preferabil să progresezi pe baze injuste, nu poate fi de aceeași parte a baricadei cu Brunner, și deci nici cu ordoliberalii.

Public traducerea acestei broșuri nu pentru a oferi soluții, ci pentru a arăta legătura dintre principii și soluții. Suntem obișnuiți să gândim fie în termeni de principii resemnate să nu dea naștere la consecințe, fie în termeni de soluții oportuniste și învârtite. Cred că trebuie să ne învățăm să gândim mereu în termenii corelației dintre principii și soluții. Și ambele trebuie să fie centrate, în cazul încercărilor de a regândi ordinea socială din România, pe omul creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, nu pe profit sau pe eficiență, false ca principii și acceptabile doar ca și consecințe ale efortului de a merge pe drumul drept.

Emil Brunner

Comunism, capitalism și creștinism (1948)³

1. Mărturisirea creștină despre ordinea societății și a vieții naționale

E foarte dificil să spui, în doar douăzeci de minute,⁴ fără să suni banal, ceva

³ *Communism, Capitalism and Christianity*, traducere Norman P. Goldhawk, Londra, Lutterworth Press, 1949. Brunner însuși a scris, rostit și publicat conferințe, în engleză, pe aceleași teme. Vezi, de exemplu, Emil Brunner, *Christianity and Civilisation*, New York, Charles Scribner's Sons, 1948. Traducerea în engleză pe care am folosit-o a fost tipărită, în trei ediții, pe parcursul vieții lui Brunner. Cum nu e vorba de un tratat de dogmatică sau de o lucrare de specialitate, ci de o încercare de popularizare, m-am simțit liber să traduc din engleză acest text, cu speranța că va da un imbold specialiștilor.

⁴ Brunner a prezentat acest prim capitol la Conferința Bisericii de la Amsterdam, în 30 august 1948.

relevant despre uriașa problemă a ordinii și dezordinii sociale. De aceea, mă voi mărgini la a vorbi despre un singur punct care îmi pare a fi adevărata rădăcină a întregii dezordini sociale contemporane: masificarea sau depersonalizarea oamenilor în lumea economică de azi, adică faptul că omul a ajuns sau devine din ce în ce mai mult o rotiță, dependentă și fără de sens, a unei uriașe mașinării impersonale. Dacă acest lucru e adevărat – și, după câte știu, toți cei care și-au format o opinie confirmă acest lucru – atunci responsabilitatea Bisericii devine imediat, și fără putință de tăgadă, clară.

Rățiunea de a fi a Bisericii constă în misiunea ei de a duce întregii lumi vestea Dumnezeului personal care, prin Cuvântul Său, se adresează direct, cu "tu", fiecărei persoane, și care vrea ca și noi să ne tratăm unii pe alții în același fel. Dumnezeu, intrând în comuniune cu noi, devine astfel temeiul comuniunii noastre unii cu alții.

Doar prin Evanghelia lui Iisus Hristos știm ce e adevărata personalitate, iar adevărata personalitate și adevărata comuniune sunt unul și același lucru. Acesta e înțelesul celei mai importante și mai tainice afirmații din Biblie, aceea că Dumnezeu e iubire și că iubirea e înțelesul vieții noastre; de fapt, că iubirea e însăși viața veșnică. Așadar Biserica are misiunea de a propovădui și de a cere, în numele tuturor, acel înțeles personal și comunitar al vieții care e comun tuturor, și de a se opune oricărui lucru care întunecă sau distruge această semnificație personală și comunitară a vieții omului. Masificarea, depersonalizarea vieții omului în lumea politică și economică de astăzi sunt deci lucruri care privesc direct și imediat Biserica. Biserica, mai degrabă prin ceea ce nu a făcut decât prin ceea ce a făcut, e și ea responsabilă de această maladie socială. Dar acest fapt, deprimant în sine, nu ar trebui să o împiedice să spună sau să facă astăzi ceea ce ar fi trebuit să spună și să facă de multă vreme.

Deși identificăm depersonalizarea ca răul fundamental al societății contemporane, trebuie să menționăm de la bun început că, în lume, trebuie să existe și lucruri, forțe și aranjamente impersonale. Cu cât ne angajăm la proiecte mai importante, cu atât e nevoie să implicăm mai mulți oameni în aducerea lor la bun sfârșit, cu atât mai impersonale și abstracte sunt mecanismele sociale și instituțiile necesare îndeplinirii acestor sarcini. Cel mai mare, mai cuprinzător și mai necesar din aceste mecanisme sociale e desigur statul. Din Biblie știm că nicio comunitate umană nu se poate dispensa de stat, și împreună cu el

de alte instituții mai puțin complexe, și știm de ce lucrurile stau așa.⁵ Știm de asemenea că creștinului nu îi e îngăduit să neglijeze aceste lucruri doar pentru că ele sunt atât de diferite de comuniunea personală pe care a ajuns să o cunoască în Biserica lui Iisus Hristos. Așadar nu ne referim la stat în sine atunci când vorbim de depersonalizarea umanității contemporane. Epoca noastră, totuși, se distinge de alte epoci prin vasta influență a acestor forțe impersonale asupra vieții generațiilor prezente, ajungând să elimine din existență elementul personal și comunal și amenințând chiar să-l distrugă.

Tehnologia modernă e deseori învinovățită - chiar și în cercurile eclesiastice - pentru acest proces de depersonalizare, ca și cum tehnologia ar funcționa ca o soartă ineluctabilă a umanității, impunând această formă impersonală de viață asupra noastră.

⁵ În *Justiția și ordinea socială* (1943), Brunner precizase că statul poate apărea fie ca "o formă de comunitate care le include pe toate celelalte", fie ca "un tip de forță, o organizație care, ca statul modern, e înzestrată cu monopolul forței coercitive". Discutând cele două concepții, Brunner conchide: "Indiferent că privim statul în aspectul lui benefic sau în cel sinistru, statul e o necesitate necondiționată pentru om așa cum este el acum, pentru omul în a cărui ființă egoismul și instinctele anarhice, asociale joacă rolul atât de mare pe care îl știm cu toții. Fără sistemul coercitiv al statului, viața umană pașnică ar cădea victimă puterilor distrugătoare ale anarhiei." Dar, notează Brunner, dacă statul e lăsat ("instituit") de Dumnezeu, atunci statul există independent de voința omului și nu poate fi explicat sau circumscris de teorii individualist-contractualiste: "Ca și căsătoria sau familia, statul nu poate fi derivat din voința indivizilor, dintr-un contract social." Opus individualismului liberal, Brunner se opune și colectivismului totalitar notând că, deși statul are autoritate asupra omului în măsura în care acesta e persoană în relația cu alte persoane, statul nu are nicio autoritate asupra persoanei în relație cu Dumnezeu: "Omul nu 'aparține' statului. Omul nu își primește demnitatea sa de om *de la* stat, ci anterior statului și independent de el." Suveranitatea, precizează Brunner, nu aparține nici statului, nici poporului, ci lui Dumnezeu, a cărui voință - criteriu, canon - trebuie să limiteze și să informeze drepturile statului sau ale persoanelor. Vezi Emil Brunner, *Justice and the Social Order*, trad. Mary Hottinger, New York, Harper & Brothers, 1945, 71-75.

Dar, deși conexiunea dintre tehnologia modernă și masificarea sau depersonalizarea vieții omului e imposibil de negat, legătura lor cauzală e superficială. De fapt, ar trebui spus că se confundă cauza cu efectul. În ultimă instanță, depersonalizarea omului nu e efectul, ci cauza progresului tehnologic modern, sau în orice caz principala sursă a rezultatelor lui depersonalizante. Tehnologia nu e un destin ineluctabil, ci un produs al planurilor și valorilor oamenilor. Întreaga dezvoltare tehnologică modernă ar fi putut lua un alt curs dacă adevărata viață personală și adevărata comunitate ar fi însemnat mai mult pentru oameni decât continua creștere a producției materiale în dauna personalității și comunității. Dar cea mai profundă cauză a acestei depersonalizări a omului e secularizarea progresivă a gândirii și voinței sale, înstrăinarea lui de acea credință care constituie temeiul valorii suverane a personalității și comunității. În epoca modernă, această depersonalizare, care e identică distrugerii comunității, a luat două forme, care la o primă vedere par a fi opuse, dar care au crescut amândouă din aceeași tulpină: liberalismul individualist, pe care îl cunoaștem în sfera economică drept capitalism, și colectivismul determinist, pe care îl știm drept comunismul totalitar. Liberalismul individualist vrea libertate personală dar nu recunoaște că tot ce e cu adevărat personal e identic cu adevărata comunitate.⁶ Așa că a conceput, postulat și realizat libertatea

⁶ Brunner vorbește de o disjunctie între idealismul umanist liberal și colectivismul naturalist al marxismului și al omului masă. Idealismul umanist liberal, arată Brunner, e o "doctrină aristocratică. E concepția de viață a unei elite burgheze. Rațiunea divină imanentă, fiind baza personalității, generează autarhia personalității individuale, a înțeleptului stoic, care nu are nevoie de nimeni." Prin urmare, arată Brunner, idealistul umanist liberal nu se va îndrepta spre comunitate, de care nu îl leagă nimic organic și de care îl desparte conștiința propriei valori intrinseci, decât nevoia, deci interesul. Această relație contractuală între idealistul umanist liberal și corpul social e o expresie a relației stângace cu propriul trup: "În Liturghie se proclamă o legătură indisolubilă între pâinea materială și hrana spirituală. Toate acestea fac imposibilă o spiritualitate unilaterală. Omul nu trebuie să fie rușinat de corpul său și nevoile sale trupesti. Pentru idealistul umanist liberal însa, această constituție trupestă a omului - partea animală, cum o numește - e partea rușinoasă a existenței sale, demnitatea sa rezidând în întregime în

6

individului în dauna comunității, și a creat forma economică pe care o numim capitalism, susținând că e de ajuns ca fiecare individ să aibă grijă de propria sa bunăstare pentru ca de aici să răsară bunăstarea generală. Astăzi știm cât de greșită e această opinie. Capitalismul iresponsabil și neîngrădit nu duce la libertate, ci la înrobirea economică a majorității și la despotismul câtorva.⁷

spiritul său, care e partea divină (...) Întregul sistem de valori umanist e bazat pe acest contrast sau opoziție dintre natura animală și spiritul divin. Scopul culturii umaniste e deci eliberarea spiritului de trup" (Emil Brunner, *Christianity and Civilisation*, New York, Charles Scribner's Sons, 1948, 100-102). Ca rezultat al acestui liberalism gnostic, Brunner vede o dezinteresare a idealistului liberal față de condițiile de viață ale oamenilor simpli. Dar mai e ceva: dacă tot ceea ce contează e stimularea și fortificarea intelectului în scopul eliberării lui de trup, atunci înseamnă că suferința - frigul, foamea, boala - altora e o iluzie, un moft. Lucru extrem de convenabil, de vreme ce suferința altora îți aduce banii necesari cultivării propriului intelect. Și cultivarea propriului intelect nu se poate face, în cazul acestor idealști, decât în condițiile în care poți uita de corp pentru că i-ai satisfăcut toate dorințele. Ca să devină nimic, corpul trebuie să devină totul. Intelectul idealistului e îngerul bântuind universul infinit al dumnezeului-trup amuțit cu cârnați de Pleșcoi. Idealștii liberali nu sunt doar îngeri, ci îngeri răi, gata să închidă, să abandoneze, să azvârle în "interval" întreaga istorie. E interesant cum autarhicii spirituali liberali se opun autarhiei economice predicate de economia personalistă.

⁷ Pentru confirmarea acestui adevăr, cei interesați de adevăratele rezultate ale globalizării neoliberale, catastrofale pentru economia mondială și pentru clasele de mijloc din America (și din Europa), pot consulta articolul lui Michael Snyder, "22 Statistics That Prove The Middle Class Is Being Systematically Wiped Out Of Existence In America (83 percent of all U.S. stocks are in the hands of 1 percent of the people", *Business Insider*, 15 iulie 2010

(<http://www.businessinsider.com/22-statistics-that-prove-the-middle-class-is-being-systematically-wiped-out-of-existence-in-america-2010-7>). Pentru o analiză economică bazată și pe statisticile de mai sus și denunțând efectele economice ale escrocheriei politice numite "supply-side economics", o teorie popularizată și de neoliberali/neoconservatori

Reacția împotriva acestui rău social monstruos a fost inevitabilă și a venit, acum un secol, în 1848, prin *Manifestul Comunist* al lui Marx și Engels. Dar abia după ce au trecut câteva generații programul comunist al lui Marx a ajuns să fie pus în practică, verificat pe tărâmul istoriei, de Lenin. E semnificativ că acest lucru s-a întâmplat în Rusia, o țară care abia de cunoscuse capitalismul modern. Comunismul totalitar din Rusia e exact opusul liberalismului individualist. Dacă ultimul urmărește libertatea personală detașat de comunitate, primul tinde către colectivitate fără a ține cont de libertatea personală. Ambele distrug deci adevărata personalitate și adevărata comunitate. Dar totalitarismul comunist e mult mai periculos decât capitalismul, deoarece neagă nu doar libertatea dar și posibilitatea de a critica și deci de a corecta ceva. Orice critică a sistemului e o ofensă împotriva statului și e suprimată și eliminată cu forța, în vreme ce în sistemul capitalist forțele de opoziție nu pot totuși să fie suprimate, așa cum vom vedea imediat.

Amândouă sistemele sunt produse ale aceleiași lipse de Dumnezeu, ale aceluiași dispreț față de acel adevăr divin revelat pe care sunt întemeiate unitar adevărata personalitate și adevărata comunitate. De aceea, în ciuda aparentei lor opoziții, sunt surori gemene, așa cum Karl Marx a recunoscut de fapt atunci când a proclamat că comunismul va rezulta, organic, din apoteoza, din consumarea capitalismului. Marx credea că ordinea

români precum Dragoș-Paul Aligică, vezi Martin Wolf, șef-analist economic la *Financial Times*, "The Political Genius of Supply-Side Economics" (<http://blogs.ft.com/martin-wolf-exchange/2010/07/25/the-political-genius-of-supply-side-economics/>). În volumul *Reconstrucția dreptei* (București, Humanitas, 2009), Dragoș-Paul Aligică și Valeriu Stoica au propus racordarea la rețeaua sistemului neoliberal-corporatist transnațional ca soluție la problemele sociale ale României. Deși salută ca o carte de inestimabilă valoare teoretică și practică de întreaga sectă neoconservatoare/neoliberală românească (Vladimir Tismăneanu, Mihail Neamțu, Cristian Preda, Cristian Pătrășconiu etc), nu văd cum anume am putea crea o clasă de mijloc racordând România la un sistem care a distrus clasa de mijloc și în societăți mai robuste economic și politic decât România post-comunistă.

comunistă a societății va rezulta din controlul exercitat de trusturile monopoliste mamut, adică din controlul câtorva, așa cum fructul copt e perfectă expropriere a mugurelui copt. Marx, desigur, nu și-a dat seama, spre deosebire de Lenin, care a și pus în practică această intuiție, că această expropriere se poate opera doar prin intermediul statului. Mai departe, nu Lenin, ci Stalin a fost primul care și-a dat seama că dictatura totală a statului trebuie să fie o formă permanentă a ordinii comuniste și nu un fenomen de tranziție.

Așadar pentru noi, creștinii, care am primit și ni s-a încredințat întru Iisus Hristos revelația adevăratei personalități în unitatea ei cu adevărata comunitate, e o datorie fundamentală să nu fim corupți de falsa alternativă care confruntă o lume care a uitat de Dumnezeu: fie capitalism, fie comunism. Judecata pe care trebuie să o anunțăm lumii e exact contrară: nici capitalism, nici comunism. Amândouă izvorăsc din aceeași eroare și, în grade și feluri diferite, sunt negări ale personalității și comunității.⁸

Dar nu trebuie să trecem cu vederea o altă considerație, și anume că individualismul capitalist în forma lui originală, și – dacă pot spune astăzi - în puritatea lui, nu mai există. De-a lungul ultimului secol a fost modificat și temperat de trei forțe; și într-adevăr în anumite părți ale Europei – aparte de sectorul comunist – aproape că a fost depășit. Aceste trei forțe sunt: mișcarea sindicală,⁹ intervenția statului, și faptul că, treptat, capitaliștii au realizat că trebuie să ia în considerare interesele tuturor. Aceste trei

⁸ "Comunitatea există doar acolo unde există o adevărată conștiință a personalității și un adevărat și spontan sentiment al uniunii persoanelor; amândouă trimit spre sfera religioasă" (Brunner, *Justice and the Social Order*, 280).

⁹ Brunner nu are în vedere un stat sindicalist și denunță pericolul unui monopol al sindicatelor, acolo unde e cazul, la fel de mult ca și monopolul capitalist (Brunner, *Justice and the Social Order*, 280-281). Pentru o trecere în revistă a literaturii documentând criza și subțierea sindicatelor occidentale după 1980, în contextul sistemului neoliberal-corporatist transnațional, vezi Michael Fichter, "Trade Union Members: A Vanishing Species in Post-Unification Germany?", *German Studies Review*, vol. 20: 1 (feb. 1997), pp. 83-104, și Gerald Friedman, *Reigniting the Labor Movement: Restoring means to ends in a democratic Labor Movement* (New York, Routledge, 2008).

forțe au colaborat, în moduri și grade diferite, pentru a îmblânzi capitalismul, sălbatic și fără opreliști, original. De aceea, întrebarea dacă există o a treia cale și-a găsit răspuns de multă vreme în mersul lucrurilor. Am apucat-o pe a treia cale de multă vreme; tot ce ne rămâne e să vedem cum pot aceste trei forțe care supraveghează și țin în frâu capitalismul să colaboreze mai fructuos.¹⁰

Biserica, datorită cunoașterii încredintate ei, are ceva special de spus în această problemă, deoarece e conștientă de taina comunității cu adevărat personale și genuine. Din această cunoaștere decurg anumite lucruri – nu un sistem de ordine socială justă, dar totuși câteva principii – care ne pot ajuta să judecăm mai bine anumite situații și, mai presus de orice, să evităm ceea ce trebuie evitat în orice situație.

(1) Fiind cea mai cuprinzătoare instituție socială, și deci cea mai abstractă și impersonală, statul ar trebui să își exercite funcția coercitivă doar dacă unitățile mai puțin cuprinzătoare, cum ar fi familia, parohia, syndicatele etc., fie nu pot fie nu doresc să facă ce e esențial pentru interesele întregii societăți. Tot ceea ce grupările libere, anterioare statului, pot să facă, trebuie să fie făcut de ele, și nu de stat. Intervenția statului trebuie să fie întotdeauna *ultima ratio*.

Generația noastră e pe punctul de a răsturna această ordine. Oamenii sunt stăpâniți de credința absurdă – devastatoare superstiție - în stat. Statul vrea să ia în stăpânire totul și pe toți. Dar cele mai recente evenimente au demonstrat precis unde duce acest lucru – la statul-total. Dar statul-total e cel mai mare rău social pe care ni-l putem închipui, deoarece înseamna completa negare a personalității și adevăratei comunități. E adevăratul diavol al epocii moderne, în comparație cu care toate celelalte rele sociale, chiar și capitalismul, sunt rele de rangul doi. Absorbirea omului de către stat duce la totala depersonalizare a omului, deoarece atacă principiul personalizării omului, și Biserica

¹⁰ Brunner a scris și prezentat această conferință în contextul luptei, în Germania de Vest a anilor 1948 și 1949, dintre social-democrații lui Kurt Schumacher și creștin-democrații lui Konrad Adenauer. Primii promovau o Germanie unificat-neutră, erau mai ales protestanți și doreau naționalizarea sectoarelor cheie ale economiei germane. Creștin-democrații erau puternic sprijiniți de ierarhia catolică, promovau integrarea euro-atlantică și o economie, socială, de piață.

trebuie să i se opună cu toate puterile pe care le are la dispoziție. Trebuie totuși să adăugăm la cele de mai sus precizarea că toate popoarele Occidentului, inclusiv democrațiile, au luat-o pe drumul spre statul-total – nu din cauză că le place dictatura, ci din cauză că atunci când au de combătut vreun rău social cât de mic cer imediat ajutorul statului, în loc să cheme intervenția acelor instituții și entități anterioare statului și independente de el. Legislația de stat și intervenția statului în afacerile economice nu pot fi ocolite astăzi; dar ar trebui să fim conștienți că acest drum e acum unul extrem de periculos, pe care ar trebui mers doar atunci când toate celelalte mijloace ne sunt interzise.

Mai presus de orice, trebuie să fim foarte clari în privința faptului că absorbirea de către stat a activităților economice e potrivită doar acolo unde e vorba de un monopol asupra resurselor naturale. Naționalizarea economiei în general, socialismul de stat, e, totuși, cel mai sigur drum către statul-total, chiar dacă cei care doresc această naționalizare detestă statul-total. Odată ce viața economică e absorbită de stat, statul-total e acolo, fie că poporul o dorește, fie că nu.

(2) Nu s-a precizat totuși destul de clar, mai ales în cercurile ecleziastice, că există posibilitatea să cerem de la stat oportunitatea de a crea exact acest tip de personalitate și comunitate libere, și de a folosi grupurile care sunt anterioare statului pentru a soluționa anumite probleme sociale. Există un tip de planificare de stat care nu promovează socialismul de stat, ci din contra sporirea responsabilității sociale libere, în afara controlului de stat. Statul poate fi folosit pentru a promova această descentralizare care e atât de urgent necesară, și în acest fel poate ajuta la contracararea înregimentării crescânde.

(3) În orice caz, cu sau fără ajutorul statului, una din cele mai importante sarcini în lupta împotriva înregimentării e descentralizarea și dezagregarea monstroaselor aglomerări urbane care au o influență atât de distrugătoare asupra personalității și comunității. Centralizarea nu e, așa cum își imaginează oamenii, o consecință necesară a dezvoltării tehnice, ci mai degrabă un rezultat al lipsei de gândire și al tendinței de a urma calea minimei rezistențe. Problema mai poate fi formulată și astfel: e rezultatul luării în considerare doar a producției de bunuri, și nu a oamenilor care produc acele lucruri.

Îngrozitoarele noastre orașe distrugătoare de suflete, cu milioanele lor de locuitori, nu au fost niciodată o necesitate tehnică sau economică, ci întotdeauna rezultatul trecerii cu vederea a oamenilor din prea multă grijă pentru bunurile materiale.¹¹ În epoca noastră cel puțin, cunoștințele tehnice au atins un nivel care permite descentralizarea pe cea mai vastă scală atât a spațiului locuibil cât și a producției, și aceste cunoștințe tehnice pot deveni una din cele mai importante elemente în lupta împotriva înregimentării și în crearea unor condiții de viață decente.¹²

(4) Încă din vremea lui Karl Marx principala atracție a comunismului, sau, ceea ce e același lucru, a socialismului de stat nu a fost programul comunist în sine, ci mai degrabă criticile îndreptățite în privința distribuirii nedrepte a venitului național și a degradantei dependențe a muncitorilor de capital. Pe baza considerațiilor noastre de principiu, dar și a experienței practice, putem spune că diagnoza comunistă a maladiei e în linii mari corectă dar că terapia e falsă. Singurul rezultat al soluției comuniste a statului socialist e să facă pe toată lumea la fel de săracă și la fel de dependentă. Dar există căi de a procura o mai justă distribuție atât a bunurilor materiale cât și a controlului economic, căi mult mai sigure decât naționalizarea. Mă gândesc de exemplu la o colaborare

¹¹ Din această perspectivă, wikiprofeția unui neoliberal român despre cum "creștinismul secolului XXI va fi urban sau nu va fi deloc" e nu doar o bizarerie teologică, ci și o absurditate antropologică, absurditate sporită de faptul că autorul butadei predică acum ordoliberalismul, bazat și pe antropologia creștină a lui Brunner, opusă economismului care, arată Brunner, a dus la uriașele aglomerări urbane depersonalizante. Din punct de vedere istoric, antipășunismul wikiprofetului e menit a suferi corecturi drastice, de vreme ce studiile demografice și urbanistice arată că America evoluează spre o nouă formă de geografie umană, populația Americii abandonând orașele pentru a se îndrepta, pășunist, spre "exurbii". Vezi, în acest ultim sens, sursele academice menționate de neoconservatorul american David Brooks în cartea *On Paradise Drive : How We Live Now (And Always Have) in the Future Tense* (New York, Simon and Schuster, 2004, 1-53, 283-285).

¹² Vezi în acest sens și capitolele relevante din John C. Medaille și Ovidiu Hurduzeu, editori, *Economia libertății: Renașterea României profunde* (București, Logos, 2009).

adekvată între patroni și muncitori și la modificarea liberalismului individualist operată de reglementarea activității corporate. Odată ce am recunoscut că socialismul de stat e o falsă soluție deoarece duce la statul-total, atunci, fără îndoială, și aceste alte posibilități vor fi luate în considerare cu o seriozitate mai mare decât în epoca dominată de dogma luptei de clasă. Dacă vi se pare că intrăm într-un domeniu unde se sfârșește competența Bisericii, dați-mi voie să vă reamintesc că Biserica e îndreptățită să ceară necondiționat două lucruri simultan: justiție socială pe de o parte, și combaterea statului-total, consecința necesară a socialismului de stat, pe de alta. Trebuie să existe justiție socială, și suntem încă departe de a o fi obținut. Dar justiția socială nu va fi adusă de socialismul de stat, adică de statul-total. Statul-total presupune nu doar un maximum de sclavie dar și de nedreptate. Naționalizarea e un mod greșit de a remedia nedreptățile sociale care stau la baza sistemului capitalist ca atare. Adevărata cale constă nu în a face statul, care e cea mai abstractă și impersonală instituție, forța decisivă în economie. Trebuie, din contra, să restaurăm acelor grupuri și instituții anterioare statului, eliminate de ultimele evoluții, înțelesul pe care ar trebui să îl aibă conform ordinii divine a creației. Că statul ar trebui și poate să ajute în această privință a fost demonstrat de practica anumitor țări. Statul trebuie să ajute la combaterea absorbirii oamenilor de către stat; mai presus de orice ar trebui să ajute la restaurarea și susținerea formelor de asociere anterioare statului și în afara lui: familia mai întâi, dar și bisericile, asociațiile profesionale și sindicatele muncitorilor din industrie.¹³ Dogma luptei de clasă trebuie depășită pe baza intuiției faptului că muncitorul și patronul sunt meniți unul altuia și că bunăstarea unuia e și bunăstarea celuilalt. Când aceste lucruri intră în acțiune, așa cum se întâmplă de exemplu în țara mea, Elveția, se obțin cele mai bune rezultate și se smulge acul otrăvit din coada

¹³ Dacă în cazul Germaniei lui Konrad Adenauer și al "economiei sociale de piață", aceste principii s-au manifestat mai ales prin acceptarea unui oarecare grad de control economic de stat, prin dezvoltarea unui sistem generos de pensii și asigurări sociale și prin sprijinul acordat de stat școlilor confesionale, pentru o versiune mai sofisticată și mai îndepărtată de "statul asistențial" a acestor principii, vezi ideea (controversată în execuție) de "Big Society" teoretizată de Phillip Blond în *Red Tory: How Left and Right Have Broken Britain and How We Can Fix It* (London, Faber and Faber, 2010).

tendințelor comuniste și socialiste de stat. Aici, ca pretutindeni, cuvântul de ordine trebuie să fie: cultivarea comunității reale și subminarea puterii forțelor abstract impersonale.¹⁴

Pe scurt, Biserica trebuie mai presus de orice să ia foarte în serios sarcina ei originală: aceea de a crea o adevărată comunitate, o comunitate vie – o comunitate în care fiecare om să simtă că e valoros ca persoană și în care există o adevărată întâlnire între persoane. Biserica Reformată a fost o biserică a Cuvântului, și asta fost marea ei misiune în istorie. Dar nu a fost o Biserică-comunitate. Nu mai mult decât a fost biserica pre-reformată, care era o biserică a cultului, dar nu a comuniunii vii. Dar comunitatea, concretă, locală, comuniunea frățească e adevărata esență a Bisericii. Predica doar nu e suficientă pentru a crea acest lucru, în vreme ce Tainele despărțite de această comuniune frățească devin un mister incomprehensibil. În epoca actuală, când cuvintele și-au pierdut în modul cel mai atroce valoarea și când cuvântul vorbit și tipărit e prostituat de propagandă, și cuvântul scris și predicat al Bisericii e lipsit de efect și de credibilitate dacă nu e însoțit de numeroase eforturi pentru a crea centre reale și celule ale vieții comunitare. Când Biserica face acest lucru – așa cum a început să o facă pe ici pe colo – face mai mult pentru soluționarea marilor probleme sociale decât prin toate manifestele și proclamațiile ei, oricât de necesare ar fi acestea într-un anumit timp și loc.

¹⁴ Neoliberalii români, inclusiv cei declarat creștini - îngrămădiți recent sub conducerea lui Teodor Baconsky pe pluta creștin-democrată cu care speră să se salveze din naufragiul PDL -, au scris ani de zile în cultul globalizării și al altor forțe și instituții abstract-impersonale. Omul concret, familia, țara, tradițiile, totul ar trebui, conform neoliberalilor români, să se supună, adapteze, modeleze, închine, vândă forțelor abstract-impersonale. Forțele abstract-impersonale îl ajută pe idealistul liberal să se elibereze de istorie, așa cum impersonalul "mers al istoriei" îl ajută pe marxist să abolească întregi clase sociale "revolute". Între idealismul liberal și materialismul dialectic și istoric, între "darul/povara libertății" unora și "darul/povara responsabilității" altora (după cum notează Miklos Haraszti, comuniștii nu vorbeau niciodată de libertate, ci doar de responsabilitate), omul stă să dispară, cu sufletul luat în stăpânire de dracii idealist-anarhici și trupul înrobuit de diavolii materialist-dialectici.

Istoria creșterii Bisericii în primele secole arată clar că această creștere incredibil de rapidă s-a datorat nu doar predicii misionare, ci la fel de mult existenței și energiei molipsitoare a congregațiilor vii. În acest sens, Augustin a rostit un adevăr profund atunci când a spus: “Nu aş fi crezut Evanghelia dacă nu aş fi ajuns mai întâi să cred Biserica.” O biserică predicând bine dar care nu lasă să se vadă nimic din adevărata comuniune frățească nu are putere misionară. Programele ei sociale vor păli de asemenea, nebăgate în seamă de nimeni. Dar o biserică dând lumii exemplul adevăratei comuniuni personale e cea mai mare minune a lumii, despre a cărei taină lumea ar trebui să întrebe și se va întreba mereu. Doar această biserică are un adevărat mesaj social de propovăduit. Dar simpla ei existență e deja o mărturie împotriva tuturor forțelor care înrobesc oamenii și distrug comunitatea.

2. Biserica spune “Nu” comunismului

În vreme ce Biserica Romano-Catolică a luat o poziție neechivocă și clar definită împotriva totalitarismului comunist, creștinătatea ne-catolică s-a abținut până acum de la a face vreo afirmație clară în această privință. Deși aproape că niciunul dintre liderii ei nu și-a exprimat o poziție deschisă și clară în favoarea comunismului, totuși mulți dintre ei sunt de opinie că, din anumite cauze, trebuie să ne abținem de la o respingere clară a comunismului, iar unii chiar se apropie de comunism cu mai multă sau mai puțină simpatie. E deci timpul să examinăm mai îndeaproape aceste motive.

(1) Se spune că, ca și creștini, nu putem să respingem total comunismul deoarece conține elemente esențiale de adevăr, ba chiar elemente creștine. Prin aceste elemente creștine se are în vedere, mai presus de orice, ideea comunistă a proprietății comune. Nu a fost biserica primară obișnuită cu un anumit fel de comunism? “Și o singură inimă și un singur suflet era în mulțimea celor ce credeau și nici unul nu zicea că din a sa avere este ceva al său, ci totul le era deobște.” (*Fapte* 4:32). Nu s-au făcut tot felul de încercări de comunism creștin, a căror atracție Biserica a resimțit-o de-a lungul întregii sale istorii? Neîndoielnic că, pentru mulți idealiști și creștini, cuvântul “comunism” însuși are o forță

de atracție foarte mare și simplul fapt că există un comunism de orice fel atrage atenția asupra responsabilității Bisericii.

Se spune, cu oarecare dreptate, că dacă noi, creștinii, am fi practicat în bisericile noastre un comunism mai real atunci comunismul totalitar de astăzi nu ar fi apărut. Dar să nu ne lăsăm amăgiți de cuvinte! Comunismul creștin al iubirii nu are nimic în comun cu așa-zisul comunism care ar putea fi numit și capitalism dictatorial de stat. Primul, cel creștin, era un comunism voluntar, în vreme ce ultimul e bazat pe faptul că statul expropriază forțat stăpânirea asupra mijloacelor de producție și controlează total și despotic întreaga economie la fel ca și toate celelalte aspecte ale vieții. Nu se mai pune problema unei juste și echitabile distribuirii a bunurilor și a poverilor. Egalitatea există doar în măsura în care marea majoritate a poporului e îngrozitor de săracă și birocrația planifică tot ce câștigă și cheltuiește un muncitor sau un țăran cooperant. La fel de puțin, desigur, se poate vorbi de o egală participare în direcționarea vieții economice sau a statului. Totul e controlat de o mică clică dictatorială care la rândul ei e guvernată dintr-un singur punct de control.

Ce au toate acestea de a face cu comunismul creștin? Chiar dacă o nobilă dorință de justiție și interesele omului de rând au jucat un rol semnificativ în începuturile Revoluției Comuniste, perioada aceea a trecut demult și nu a mai rămas nimic din asemenea motivații nobile.

(2) Se spune că Biserica trebuie să fie întotdeauna de partea victimelor nedreptății și a săracilor, și că de aceea nu poate să ridice vocea împotriva mișcării proletare comuniste. De fapt nicăieri în lume nu există mai multă nefericire cauzată de sărăcie și nedreptate decât în comunismul totalitar, care își tratează cetățenii ca pe sclavi ai statului și care ridică împotriva lor înfricosatorul aparat al puterii de stat. Tocmai pentru că Biserica trebuie întotdeauna să apere victimele nedreptății și pe cei exploatați – ce bine ar fi fost să fi făcut acest lucru mai devreme și mai cu râvnă! -, tocmai de aceea trebuie astăzi să își ridice vocea, cu negreșită claritate, împotriva acestui îngrozitor sistem de injustiție și exploatare.

(3) Se spune că Biserica nu are niciun drept să vorbească împotriva comunismului de vreme ce a tăcut în privința luptei împotriva nedreptăților capitalismului. Răspunsul la

această obiecțiune e următorul: mai întâi, că lupta împotriva nedreptăților, exploatării și inumanităților capitalismului a început de fapt în cercuri creștine cu mult înainte de apariția *Manifestului Comunist* al lui Marx. Sindicalismul și mișcarea cooperatistă, care au făcut mult mai multe pentru omul de rând și îmbunătățirea condițiilor lui sociale decât marxismul doctrinar, au fost în mare parte opera bărbaților și femeilor creștine, și au fost susținute în mod public de lideri ai Bisericii, printre alții.¹⁵ În al doilea rând, de când sunt vina și nepăsarea trecute un motiv pentru a nu lua atitudine împotriva unor noi și mai mari nedreptăți? Văzută în ansamblu, Biserica și-a făcut mari păcate datorită lipsei ei de înțelegere și de interes în privința luptei pentru propășirea muncitorilor. Poate oare să-și ispășească vina tăcând din nou când omul e sacrificat Leviatanului comunist?

(4) Se spune că lupta Bisericii împotriva comunismului e o manifestare a reacționarismului burghez. Ce vor spune oare socialiștii din Finlanda, Scandinavia, Anglia,¹⁶ și Italia, a căror luptă e în parte o încheștare pe viață și pe moarte cu comunismul - când munca lor constructivă pentru justiție și bunăstarea poporului e îngreunată atât de mult de tacticile nihiliste ale comuniștilor - și care sunt primii care sunt suprimați și lichidați oriunde vin comuniștii la putere? Nu e totalitarismul, a cărui primă

¹⁵ Pentru contextul calvin, vezi Philip Benedict, *Christ's Churches Purely Reformed: A Social History of Calvinism* (New Haven, Yale University Press, 2002). Pentru contextul românesc vezi, de exemplu, ce am scris în articolul "Statul dădacă multilateral corupt": "În epoca interbelică, unul dintre principalii apărători ai drepturilor romilor a fost și unul din marii luptători pentru o economie la scară umană, preotul Constantin Dron, consilier patriarhal, profesor de drept canonic, președinte al Oficiului național de cooperare și președinte de onoare al Asociației 'Deșteptarea Romilor și romițelor din România' care își propunea, printre altele, să încurajeze organizatiile meșteșugărești ale romilor din România" (<http://www.ziuaveche.ro/editorial/statul-dadaca-multicultural-corupt>).

¹⁶ Vezi *Chronicles of Wasted Time: An Autobiography*, memoriile lui Malcolm Muggeridge, sau, pentru o trecere în revistă academică a literaturii socialismului britanic, Robert Leach, "Christian Socialism: The historical and contemporary significance of Christian socialism within the Labour Party" (www.psa.ac.uk/journals/pdf/5/2002/leach.pdf).

manifestare deplină e abia în comunism, cea mai retrogradă forță din lume astăzi? Comunismul-de-stat totalitar cu dictatura și teroarea lui e, exact ca hitlerismul, un regres spre cele mai primitive forme de despotism și sclavie și un colectivism în care persoana umană e distrusă.

(5) Se spune că Biserica nu ar trebui să lupte împotriva comunismului dacă nu luptă în același timp și împotriva capitalismului cu aceeași hotărâre și îndârjire. E adevărat că frontul împotriva comunismului nu e singurul pe care Biserica luptătoare e chemată să dea bătălia astăzi. Dar ce înțelegem prin “capitalism”? E economie liberă de absorbția ei de către stat? Marxiștii înțeleg “capitalismul” astfel; alternativa lor e, totuși, comunismul. Mulți dintre ei au în vedere mai ales monopolul statului asupra economiei și cred că pot să combine acest monopol cu libertatea democratică. Se înșală în această privință. Odată ce întreaga economie e controlată de stat nu mai există niciun obstacol în calea statului-total. Dacă prin “capitalism” înțelegem anumite forme de așa-zisă "economie de piață", care sunt de fapt extrem de problematice, atunci Biserica are fără îndoială toate drepturile să denunțe și nedreptățile și inumanitatea capitalismului, și să ceară și să susțină înlăturarea unor asemenea excrescențe. Dar această luptă se duce de multă vreme. Sindicatele, legislația națională și cooperarea dintre capital și muncitori au produs îmbunătățiri considerabile, deși mai rămân multe de făcut și avem de căutat noi căi de ameliorare. Toate acestea sunt posibile chiar și în țări în care capitalismul e cel mai înfloritor, deoarece în aceste locuri există libertatea de a critica și mijloacele democratice de reformă. Dar totalitarismul e cel mai mare rău din cauză că nici nu tolerează critica, nici nu face reforma posibilă.

(6) Se spune că Biserica, ca și Biserică, nu trebuie să lupte cu sau pentru un sistem anume. A greșit deci când s-a opus în numele justiției și umanității sistemului nedrept și dezumanizării totalitarismului lui Hitler? Din contra, e spre meritul său că a făcut acest lucru, și e spre rușinea sa că a făcut acest lucru prea târziu. Când răul și dezumanizarea sunt transformate în sistem, e cu atât mai demonică puterea și amenințarea lor. Cum ar trebui Biserica să tacă atunci când are de a face cu un sistem al ateismului, fărădelegii și sclaviei absolute?

(7) Comunismul, se spune, a redat multor oameni, și mai ales tinerilor, o credință

și o capacitate de sacrificiu pe care nu le-au putut găsi în Biserică. Exact același lucru au pretins și susținătorii regimului lui Hitler. E prerogativa tinereții să fie înșelată și să-și pună idealismul și dorința de absolut în slujba unor cauze care nu le merită. Dar poate că uneori ar trebui să întrebăm tineretul acelor popoare care au fost luate în stăpânire de comunism, de exemplu tineretul cehoslovac al lui Sokol, cum e cu entuziasmul lor pentru sistem! E una din funcțiile Bisericii să demaște iluziile și să-i facă pe tineri conștienți de diferența dintre realitate și frazele propagandistice.¹⁷ Dar mai presus de orice – și e o fărâmbă de adevăr în reproșul menționat anterior – Biserica trebuie să afirme mai curajos și mai răspicat decât până acum că suntem ai lui Dumnezeu. Persoana care se recunoaște ca "rob al lui Dumnezeu" va recunoaște desigur că stăpânirea lui Dumnezeu asupra noastră exclude domnia totalitară asupra-ne a statului, fie el roșu sau brun.

(8) Se spune că atât timp cât comunismul îi îngăduie Bisericii libertatea de a predica – așa cum face acum -, Biserica nu are niciun motiv să i se opună. Așa suna și lozinca Creștinilor Germani.¹⁸ Nenorocitul de Goebbels a spus exact asta: "Cerul pentru voi, Pământul pentru noi!" Slavă Domnului, Biserica a detectat imediat păcăleala și a reafirmat că Vestea Bună a Bisericii îmbrățișează viața noastră în întregul ei, atât domeniul politic cât și cel economic. De ce ar fi astăzi validă o afirmație care a fost atunci respinsă pe bună dreptate și cu atât de multă hotărâre și curaj în fața vocilor care ne ispiteau cu această delimitare de teritorii? S-ar putea într-adevăr să se ajungă și la situația că Biserica nu va mai putea acționa decât în cea mai îngustă sferă a săvârșirii

¹⁷ Așadar rostul Bisericii, conform lui Brunner, e să ne arate că tot ceea ce ne desparte e la fel de important ca tot ceea ce ne unește. Pentru că doar astfel poți distinge între "idealismul" hitlerist/comunist și jertfelnicia creștină. Judecata lui Brunner poate suna a radicalism într-o Românie adormită de murmurul frazei: "E mai important ce ne unește decât ce ne desparte" (o variațiune a apoftegmei lui Andrei Pleșu, conform căruia "îngerii buni unesc și îngerii răi despart"). Dar dacă ne unește minciuna și ne desparte adevărul, atunci nu, nu e mai important ce ne unește. Pentru că ceea ce ne unește nu există, e doar o lipsă.

¹⁸ Deutsche Christen a fost o mișcare protestantă pro-nazistă care urmărea arianizarea creștinismului.

slujbelor religioase și predicii. Dar atunci Biserica va ști că e oprimată și va protesta cât de mult poate și își va face datoria și în vremuri apocaliptice, așa cum a făcut sub Hitler. Dar abdicarea de bună-voie de la datoria ei publică e o negare a lui Hristos. O biserică aprobată de comuniști, o biserică răbdând să fie condusă direct de statul comunist nu e cu nimic mai bună decât acea biserică a “Creștinilor Germani” de tristă memorie.

(9) Se spune că Biserica Romano-Catolică e cea care a inițiat și care conduce astăzi lupta deschisă împotriva comunismului; deci Biserica ne-Catolică, și mai ales Biserica Protestantă, ar trebui să se abțină acum de la lupta împotriva comunismului. Cum se face atunci că în timpul luptei împotriva lui Hitler a existat între cele două confesiuni o camaraderie de luptă care, într-o oarecare măsură, dă încă rezultate frumoase în Germania?¹⁹ Nu și-au apărat onoarea bisericile protestante atunci când pastorii și liderii Bisericii Protestante au stat umăr la umăr cu Arhiepiscopii germani? Oare onoarea de a fi denunțat ca atare și luptat împotriva celei mai diavolești născociri a veacului nostru va reveni doar Bisericii Romano-Catolice; și trebuie ca sute de mii de creștini protestanți care deja suferă sub teroarea comunistă să vadă cauza dreptății și umanității reprezentată doar de Biserica Romei? Biserica Romano-Catolică poate avea motivațiile ei particulare, pe lângă rațiuni de ordin general creștin, pentru a se opune comunismului. Acest lucru nu ne privește și nu poate să ne împiedice să ne facem datoria de creștini.

(10) Se spune că popoarele Răsăritului văd în comunism singura alternativă pe care o au țările lor la imperialismul și capitalismul occidentale, sau la fascism. Cei care nu vor să sprijine reacțiunea trebuie să aleagă comunismul. E un lucru deprimant să ai de ales doar între diavol și Beelzebub. Dar să ni se îngăduie să le cerem prietenilor noștri creștini din Răsărit să mediteze la un singur lucru: nu confundați comunismul real cu subtila lui propagandă mincinoasă! În ceea ce mă privește, puteți să continuați cu

¹⁹ Colaborarea strânsă dintre catolicii germani și autoritățile americane de ocupație după 1945 l-a făcut pe Martin Niemöller, liderul Bisericii Luterane din Germania, exasperat de manipulările și presiunile la care era supusă națiunea germană, să declare într-o conferință de presă din 1950 că Republica Federală Germană a fost "concepută la Vatican și născută la Washington" (Deborah Kisatsky, *The United States and the European right, 1945-1955*, Columbus, The Ohio State University Press, 2005, 47).

propaganda comunistă referitoare la lupta împotriva nedreptăților atât timp cât chiar îi dați înainte cu lupta împotriva nedreptăților; dar feriți-vă de șerpuirile Leviatanului totalitar! Va captura și ultimele rămășițe ale libertății voastre și ale dreptății, așa cum a făcut în cazul fiecărui popor pe care a reușit să-l ia în stăpânire până acum. Mai presus de orice, vă va lua libertatea de a crea ceva mai bun. Nu-l credeți când se laudă că sub stăpânirea lui nu există deosebiri de rasă și de clasă. Sigur că, indiferent de rasă, locuitorii statelor comuniste sunt în marea lor majoritate tratați la fel: ca sclavi-muncitori ai statului. Dar nu există exemplu mai bun al opresiunii de clasă decât cel al stăpânilor bolșevici care exploatează poporul sărac așa cum nici o altă clasă conducătoare nu a exploatat vreodată vreun popor.

(11) Se spune că oricine luptă împotriva comunismului e un instigator al războiului și se face complice la izbucnirea celui de-al treilea război mondial. Am mai auzit povestea asta și înainte, în anul 1938, când Chamberlain, cu umbrela lui, a zburat la Munchen. Dacă există ceva care ne poate salva de război e tocmai voința unită de apărare a popoarelor non-comuniste. De fapt, astăzi, multe popoare europene așteaptă cu nerăbdare următorul război – datorită căruia speră să poată fi eliberate de insuportabilul jug comunist. Dar nu trebuie să cedăm dorinței lor. Cea mai puternică apărare spirituală nu e dorința de război. Știm cine se joacă astăzi, în modul cel mai periculos, cu focul războiului. Îți trebuie multă răbdare pentru a le explica acestor domni că nu ne putem lăsa păcăliți de cacealmaua lor, că intenționăm să ne apărăm cu hotărâre calmă libertatea și pacea, atât timp cât ultima nu o face imposibilă pe prima. Biserica nu are a predica vreodată războiul, dar frica de război nu trebuie să o împiedice să-și facă auzită vocea, atunci când e cazul, împotriva inumanității, pentru libertate împotriva sclaviei și pentru dreptate împotriva nedreptății.

(12)²⁰ Se spune că Biserica trebuie să evite să fie atrasă în conflictele politice

²⁰ Punctul (12) ar trebui să le dea de gândit celor care continuă să caute “germenii” comunismului în istoria patriarhală a românilor, denunțată drept “fascistă” și deci ca un “preludiu” al totalitarismului comunist. Pentru o dezvoltare pe larg a acestei teorii, care îl face pe Eminescu un precursor al comunismului-ceaușist, vezi, cu tot cu citatele sale aprobatoare din Slavoj Žižek și G. M. Tamas (cu care astăzi polemizează "gentil"), 21

dintre Apus și Răsărit. Răspuns: statul-total așa cum există el acum în formă comunistă nu are prea mult de a face cu diferențele dintre Răsărit și Apus, așa cum nu a avut de a face nici în cazul formei lui diletante, hitleriste. Statul-total așa cum există el acum în țările comuniste e un produs al al Occidentului, nu al Răsăritului. E stadiul final al evoluției spirituale a Occidentului în treptata lui alienare de credința creștină. Filosofia occidentală naturalistă e premiza lui imediată. Pura filosofie imanentistă, care nu lasă loc pentru ideea de justiție și pentru valoarea omului, e premisa lui. Unde ne există nimic sfânt, omul nu are valoare: nu există nici drepturi ale omului, niciun drept în fața statului sau mai presus de stat. Statul-total e filosofia pozitivistă, naturalist-materialistă, a Occidentului pusă în aplicare. Dar, mai important, totalitarismul comunist nu e răsăritean, din cauză că are susținători în rândul tuturor popoarelor occidentale și, cu ajutorul propagandei lui care sună idealist, e capabil să seducă pretutindeni oameni care suferă din cauza condiției lor sociale. În al treilea rând, nu e răsăritean din cauză că popoarele răsăritene asupra cărora a căpătat control, odată ce au avut experiența lui, l-au detestat, iar asupra altora a fost impus cu forța și viclenie împotriva voinței zdrobitoarei majorității. Sistemul marxist, care constituie baza lui teoretică, a fost de asemenea impus poporului rus și e chiar mai străin poporului rus decât oricărui popor occidental. La începutul Revoluției Bolșevice, masa poporului a fost, în mare, luată de avântul și entuziasmul pe care ți-l dă speranța unei reforme agrare juste și a unei ordini industriale echitabile. Dar actuala generație de ruși simte că a fost trădată și păcălită de liderii bolșevici.

Pe de altă parte, respingerea necondiționată și fără echivoc a comunismului nu implică în niciun sens aprobarea condițiilor politice și sociale din Occident, pentru bunul motiv că acestea nu sunt identice, după cum e bine cunoscut. "Occidentul capitalist" e un slogan propagandistic. Inamicul Public Numărul Unu în Rusia și victima principală a atacurilor sovietice e socialismul moderat din Anglia sau Scandinavia. Oroarea de tiranie și de Teroare unește toate popoarele occidentale în opoziția lor față de comunismul din Europa de Est – o tiranie și o Teroare organic legate de orice formă a statului-total,

Vladimir Tismăneanu, *Fantasies of Salvation* (Princeton University Press, 1998). Printre alte recenzii critice la adresa cărții, vezi și recenzia lui Paul Gottfried, "Neocons on the Danube", tradusă în românește aici: <http://convorbiri-literare.dntis.ro/PAULmai9.html>.

inclusiv comunist. Din această perspectivă, Biserica nu poate să facă nimic altceva decât să apere fără echivoc “Occidentul”, adică tradiția libertății și a drepturilor omului și a formei de stat democratice. Se pune, în acest caz, problema umanității care e negată de statul-total comunist. Cei care iau o atitudine aparent imparțială și de superioritate în legătură cu această opoziție dintre Est și Vest, simțindu-se îndreptățiți să o justifice pe baze creștine, nu observă cum comit o trădare împotriva binecuvântării pe care popoarele occidentale o datorează Bibliei.

(13) S-a spus că, spre deosebire de totalitarismul statului hitlerist, comunismul nu e o ispită pentru Biserică, și deci că Biserica nu are motiv să i se opună deschis și definitiv. Aici trebuie să facem două precizări. Mai întâi, această afirmație e contrară faptelor. Nu doar că sunt mulți creștini în Orientul Îndepărtat care au primit comunismul cu mare simpatie și mari speranțe, dar de asemenea și pe continentul european, și nu în ultimul rând în Anglia și America există mulți care, din motivele pe care le-am discutat mai sus, adoptă o atitudine prietenească mai degrabă decât una de opoziție față de comunism. Contrar ideologiei rasiste a lui Hitler, comunismul, cu ideologia sa referitoare la dreptate și unitate mondială, pare foarte atractivă celor care doresc într-adevăr dreptate și pace. Chiar și importanți teologi au mărturisit credința lor că doar comunismul e forma de organizare a viitorului, în vreme ce democrația occidentală e pe moarte. Există mulți idealisti, din generația mai tânără în special, care acceptă propaganda comunistă ca pe literă de evanghelie, și care deci se simt inspirați și îndreptățiți să se bucure de programul comunist referitor la dreptate socială și egalitate. Mulți creștini sunt atrași de comunism deoarece cred că pot recunoaște în el motivații genuin creștine și acest fapt îi împiedică să-l condamne ca pe ceva rău. Gândul la vina Bisericii, care în trecut a putut să pară că nu e prea interesată de și solidară cu cererile muncitorimii, le slăbește rezistența împotriva acestei recente și celei mai înspăimântătoare forme de nedreptate socială și dezumanizare.

(14) În fine, s-a spus că nu există nicio justificare și nu are niciun sens pentru Biserică să repete ce a spus de nenumărate ori orice ziar civic sau socialist. E curios că pe vremea când Hitler era la putere nu a existat țară, cu excepția Germaniei, în care presa să nu își manifeste dezgustul față de infamul sistem totalitar nazist. Biserica și teologii ei nu au ezitat să se alăture acestui cor de protest al simplei conștiințe morale, și Biserica a avut

ceva special de zis, diferit de ce se găsea în presa seculară. De ce ar trebui să stea lucrurile diferit de astă dată? Trebuie deci să spunem că nedreptatea și inumanitatea acestui sistem, care deja a ucis și torturat milioane de oameni, care forțează treisprezece milioane de sclavi să muncească în groaznicele condiții ale Uralilor și ale Siberiei până când sunt ruinați, care prin Teroarea lui deja face Gestapoul lui Hitler să pară amator, care își transformă propriul popor într-un neam de sclavi-muncitori, care nu ezită să înrobească popoarele unul după altul în timp de așa-zisă pace – trebuie deci să spunem că acest regim e mai puțin abominabil decât celălalt doar pentru că e rezultatul unei revoluții proletare, din al cărei idealism inițial²¹ nu a mai rămas nimic astăzi și care a fost de la bun început amestecată cu satanism? Oare nu are Biserica niciun motiv special pentru a-și ridica vocea în condițiile în care atâtea milioane de creștini, în Rusia, în Balcani, în Germania de Est și în țările baltice - în măsura în care nu au fost deja sfâșiate – suferă în modul cel mai cumplit sub stăpânirea acestui sistem, și în condițiile în care Biserica e ponegrită și redusă în activitate la cel mai mic perimetru posibil după ce a fost persecutată în anii anteriori într-un asemenea hal încât nu suportă comparație nici cu cele mai violente politici antibisericești ale lui Hitler? Că aceste lucruri nu țin doar de trecut ne-o dovedește soarta postbelică a Bisericii în țările baltice. Nu cu multă vreme în urmă, în timpul președinției sale, Kalinin a declarat că, în statul sovietic, comunismul și religia se exclud reciproc și că propaganda antireligioasă poate continua în ciuda tolerării Bisericii. Oare ce gândesc creștinii răsăriteni, care suferă sub asemenea tiranie, despre frații lor din Occident care, deși sunt liberi să își manifeste oroarea față de sistemul comunist, nu o fac deoarece simt că e de-ajuns ca alții să facă acest lucru? Ce cred ei oare când lideri ai Bisericii, după tot ce s-a întâmplat, sunt convinși că trebuie mai întâi să stăm să vedem cât de mult poate negocia și coopera clerul cu acest stat-total? Or, trebuie să faci avansuri prietenești la adresa statului-total atât timp cât nu e clar în ce direcție va apuca. Ce lucru îngrozitor trebuie să se mai întâmple ca să-i lămurească pe cei care vorbesc în numele Bisericii?

²¹ În privința politicii agrare sovietice timpurii, favorabile din oportunism micului proprietar, vezi trimerile pe care le fac în eseul meu despre "Statul reprezentativ" din volumul *Economia libertății*.

Înțeleg că nu vor în niciun chip să trebuiască să spună ceea ce mulți alții, care nu sunt creștini, spun. Dar atunci nu ar trebui ei să spună, așa cum s-a întâmplat în timpul regimului nazist, ceea ce trebuie spus în această situație, lucruri diferite de ceea ce presa seculară a spus și continuă să spună? Nu ar trebui ei să fie capabili să-și formuleze protestele astfel încât și nedreptatea din Occident, din propria lor țară, să fie în așa fel atinsă încât niciun reacționar înrăit să nu poată să confunde vocea Bisericii cu vocea presei reacționare?

Summa Summarum: Nu există niciun motiv pentru care creștinii și Biserica ar trebui să stea deoparte în lupta spirituală împotriva comunismului. Statul-total înseamnă negarea totală nu doar a drepturilor omului, a demnității umane, a persoanei și a libertății, dar și completa negare a suveranității lui Dumnezeu, Care singur are toate drepturile asupra omului, dar Care, oricând omul recunoaște aceste drepturi, îl face pe om liber, nu sclav. E de asemenea imposibil să separi comunismul de statul-total. Completa luare în stăpânire de către stat a vieții economice – și acesta e comunismul modern – duce obligatoriu, fie că intenționăm sau nu, la statul-total. Lenin avea dreptate să fie convins că regimul comunist poate fi instaurat și perpetuat doar cu ajutorul unui stat atotputernic. Comunismul voluntar e acum, așa cum a fost dintotdeauna, o posibilitate creștină și - într-o oarecare măsură – un postulat creștin. Dar comunismul cu forța înseamnă fără tăgadă statul-total comunist.

Dar statul-total comunist e Leviatanul zilelor noastre, o înfricoșătoare demonstrație a omenirii dezumanizate. Nu degeaba e conectat cu ateismul, e o legătură obligatorie între ele. Comunismul e o consecință necesară a ateismului, care e una din premisele lui de bază. Omul care e și creștin și comunist - în sensul comunismului contemporan – e o ciudățenie. Nu știe ce face dacă se gândește că se poate alia cu produsul ateismului radical fără să-și trădeze credința. Împăciuatorismul și simpatia parțială față de această monstruozitate socială și politică sunt inacceptabile. Comunismul totalitar ateu e o entitate indivizibilă pe care o poți fie accepta cu totul, fie respinge cu totul. Desigur că nu e prima dată în istorie când Dumnezeu folosește puterile ateismului și nedreptății ca să aducă judecata asupra necredincioasei Sale Biserici. Dar acest lucru e o chestiune care ține doar de Suveranitatea și Providența divine și nu poate fi dorit de

creștini. Noi, cei din Biserică, avem misiunea de a lupta împotriva diavolului, în ciuda faptului că Dumnezeu se folosește de diavol ca de instrumentul Său. Fără Iuda nu ar fi fost crucea lui Hristos, dar ferească Dumnezeu pe cel care devine un Iuda! Faptul că include și elemente de adevăr confirmă și nu infirmă adevăratul caracter diavolesc al totalitarismului comunist; diavolul niciodată nu lucrează altfel.²² Dar dacă oamenii încep să se alieze cu el din cauza unor asemenea fragmente de adevăr sunt pierduți. “Mare putere și mare viclenie...”²³ E deplorabil că creștinii sucombă vicleniei diavolului, care e totuși atât de rudimentară. Dar e datoria Bisericii nu doar să recunoască natura cu adevărat diavolească a acestei nedreptăți politice și sociale dar și să-i prevină pe toți să nu se i facă părtași.

3. Biserica spune “Nu” capitalismului

Există un număr tot mai mare de creștini care, dacă vine vorba de opoziția față de comunism, susțin imediat că Biserica trebuie să condamne capitalismul încă mai tare și mai hotărât. Majoritatea nu are nicio idee clară despre ce înțelege prin capitalism. Cea mai simplă definiție a capitalismului e: puterea suverană a banului. Ne vin în minte uriașele societăți anonime pe acțiuni și dividendele lor uriașe, monopolurile industriale și de asigurări, marea finanță sau băncile atotputernice, foarte inegala distribuie a veniturilor și proprietății, uriașul număr al muncitorilor care trăiesc în condiții nedemne de firea umană, deși în vecinătatea mizeriei lor se lăfăie luxul și bogăția. Ne gândim și la puterea pe care aceste vaste concentrări de bogăție economică o exercită în domeniul afacerilor politice și economice – și în politica internațională; la modul complet lipsit de scrupule în care această influență e exercitată. Sau ne gândim la nedemna dependență a muncitorului, care în vremuri grele e lăsat să moară de foame în stradă, după ce în vremuri de prosperitate a umplut buzunarele celor care erau deja bogați. Ne gândim la “venitul nemuncit” din dobânzi și dividende, și mai ales că acesta e provenit din munca

²² Brunner accentuează iarăși cât de important este discernământul, care ne îngaduie să observăm când frânturile de adevăr sunt înțelese mincinos.

²³ Citat din "Ein' feste Burg ist unser Gott", imn compus de Luther.

celor despre ale căror condiții de viață majoritatea celor care câștigă acele bonusuri și dividende nu știu nimic. Ne gândim la contrastul dintre cantitatea de venit nemuncit și salariile scăzute ale celor a căror muncă produce acest profit. Ne gândim la cum deținătorii anonimi de portofolii de acțiuni hotărăsc cine conduce corporația, în vreme ce muncitorul nu are nicio influență iar muncitorul-manager individual are foarte puțină. De fapt, toate aceste fapte, conținute în cuvintele “capitalism” sau “sistem capitalist” sunt atât de respingătoare și de șocante încât orice conștiință morală sănătoasă și cu simț al dreptății va fi de acord că Biserica Creștină e mai mult decât îndreptățită să condamne “capitalismul”. Chiar dacă suntem complet de acord în privința acestor fapte, trebuie totuși să atragem atenția asupra unei considerații care devine de obicei clară în momentul în care ne punem întrebarea: Cum crezi că vom putea scăpa de acest rău? Răspunsul dat acestei întrebări e de obicei foarte vag, de multe ori foarte fantezist, și, ca să nu spunem mai mult, foarte variat, datorită faptului că simptomele bolii le recunoaște toată lumea, dar cura bolii e mai greu de identificat.²⁴ Karl Marx, creatorul ideii de “capitalism”, era convins desigur că a înțeles nu doar simptomele ci și rădăcina lor, și că prin urmare știa precis care e remediul lor. A recunoscut că la rădăcina tuturor acestor simptome scandaloase și detestabile stă “sistemul capitalist”, pe care l-a definit cu precizie. Prin capitalism, Marx înțelege sistemul de organizare economic în care mijloacele de producție sunt în mâini private, în proprietatea particulară a celor care nu folosesc ei înșiși, ca muncitori, acele mijloace de producție, ci lasă altora munca, salariaților. Exploatarea și dependența muncitorului și apariția acelei clase pe care Marx a numit-o proletariat depinde de acest divorț dintre capital sau stăpânirea uneltelor și muncă. Și

²⁴ Și totuși, Brunner era ferm că soluția trebuie să aibă în vedere o economie personalistă, a întreprinderilor mici și mijlocii: "Problema opoziției dintre comunism și capitalism a suferit modificări în ultimul timp, de când capitalismul a adoptat forma colectivistă a trusturilor, cartelurilor etc. Antreprenorul liber a devenit în mare măsură o ficțiune. din punctul de vedere al dreptului la libertate, nu ar fi nicio diferență dacă aceste companii ar fi naționalizate [...] Adevăratul interes al comunității ar cere, de fapt, reducerea acestui capitalism mamut cu caracterul lui monopolist la dimensiunile unui sistem mai suplu de întreprinderi mici și mijlocii" (Brunner, *Justice and the Social Order*, 279).

astfel, din cauză că a fost capabil să pună clar și simplu diagnosticul, Marx a știut, mai departe, cum să dea un răspuns clar și răspicat chestiunii înlăturării răului: prin abolirea proprietății private asupra mijloacelor de producție, prin transferul lor în proprietatea comună a tuturor – ceea ce astăzi se numește naționalizarea capitalului privat, a industriei mai ales. Această soluție, acest sistem care înlocuiește o economie exploatatoare și nedreaptă printr-una dreaptă, e ceea ce el a numit socialism și alții au numit comunism, deși ambele denumiri au în vedere același lucru. Ulterior, mai ales de la Revoluția Bolșevică încoace, aceste două forțe, care au fost cândva identice, au devenit cumva distincte una de cealaltă. Socialismul marxist și comunismul aveau viziuni diferite, nu asupra scopului ultim, ci asupra drumului către acel țel. Comunismul lupta pentru răsturnarea revoluționară a capitalismului și înlocuirea lui cu o economie colectivă și – cel puțin pentru o vreme – dictatura proletariatului. Socialismul în schimb - în măsura în care rămâne marxist – urmărește același scop, dar prin mijloace non-violente, democratice. Dincolo de chestiunea drumului corect către țelul comun urmărit, socialismul marxist și comunismul sunt identice, așa cum devine evident atât istoric cât și politic, de vreme ce, de obicei, socialiștii marxiști aprobă revoluția imediat ce comuniștii au săvârșit-o, deoarece scopul a fost atins, chiar dacă prin mijloace pe care socialiștii nu le pot aproba.

Ca atare, din punct de vedere marxist, e foarte simplu să spui ce e capitalismul – nu doar care îi sunt simptomele, ci și care e de fapt cauza lui. Dar, de la Revoluția Bolșevică încoace, și mai ales de la evoluția ei ulterioară, multă lume care analiza lucrurile din perspectiva lui Marx a început să fie neliniștită. Au văzut că revoluția comunistă și naționalizarea capitalului productiv au dus la rezultate mai îngrijorătoare decât rezultatele capitalismului, și anume la statul-total comunist. Există încă, desigur, marxiști care cred că o economie socializată prin mijloace democratice poate fi lăsată să se dezvolte în continuare în mod democratic. Dar numărul celor care cred acest lucru e în scădere deoarece, analizând modul cum se petrec lucrurile în realitate, nu e greu de observat că totala socializare a industriei – și acest lucru înseamnă aducerea ei sub control politic – și socialismul de stat duc, inevitabil, la totalitarism comunist. Socialismul se află deci astăzi într-o dilemă considerabilă și într-o stare de perplexitate. În măsura în

care se diferențiază de comunism – de obicei prin antagonisme din cele mai îndârjite – nu mai crede în remediul completei socializări ori al controlului de stat, ci se mulțumește cu un program parțial, sau caută soluția într-o cu totul altă direcție decât în cea a trecerii capitalului productiv în proprietatea statului. Dar asta deja înseamnă că s-a operat o schimbare în diagnoză. Proprietatea privată a mijloacelor de producție nu mai e țapul ispășitor al tuturor relelor, ci se încearcă o nouă analiză a bolii.

De aceea, încercând să judece situația actuală, creștinii ar trebui să evite să folosească noțiunea de “capitalism” în înțelesul ei larg răspândit. Doar cei care asociază cuvântului “capitalism” exact acele conotații pe care i le-a dat Marx pot să îl condamne. Dar, îndată ce există îndoieli în privința remediului marxist și a diagnosticului marxist al bolii, ideea de “capitalism” nu poate fi folosită fără să nu creeze confuzii. E la fel ca și cu ideea de război. E drept să condamni războiul. Dar imediat ce realizezi că răul războiului nu poate fi vindecat prin pacifismul radical îți dai seama că nu prea are sens să condamni pur și simplu războiul. Singura persoană care poate să-l condamne cu adevărat e doar cea care trage din această condamnare concluzia directă a pacifismului, care înseamnă de exemplu refuzul necondiționat al serviciului militar. Exact așa cum suntem cu toții dezgustați de îngrozitoarele consecințe ale războiului, la fel, pe temeiuri morale, condamnăm cu toții simptomele menționate mai sus pe care le grupăm sub numele colectiv de “capitalism”. Dar asta e o simplă diagnoză a simptomelor, nu a cauzelor și, de aceea, opiniile diferă imediat ce se pune problema curei.

Mai trebuie menționat încă un fapt. Foarte mulți, dacă nu majoritatea, celor care condamnă capitalismul înțeleg prin el nimic altceva decât bogăția. Un capitalist e un om bogat și bogăția - în ochii lor – reprezintă ceva respingător moral. Alții, iarăși, înțeleg prin capitalism goana neînfrânată după bani și profit care ar putea fi mai bine numită “mamonism”. În vreme ce credința creștină condamnă negreșit mamonismul, verdictul asupra bogățiilor nu e atât de clar în Biblie, deși desigur că pericolul ateismului și împietririi inimii care decurge din bogății e puternic accentuat în Scriptură.

Din aceste cauze, creștinul, în măsura în care nu are o idee la fel de clară ca Marx în privința capitalismului, ar trebui să își impună o oarecare rețineră în condamnarea capitalismului, nu pentru că nu ar trebui să condamne simptomele, ci pentru că nu poate

să spună cu precizie care e boala care stă la rădăcina lor, și nici care e adevăratul ei remediu.

Majoritatea creștinilor de astăzi e perplexă în privința soluției marxiste, a socialismului de stat sau a comunismului, chiar dacă mulți obișnuiau sau chiar mai obișnuiesc să își spună socialiști. Își dau seama că remediu e mult mai rău decât boala care trebuie vindecată. Dar chiar și printre socialiști, creștini sau nu, au loc schimbări mari. Aceste schimbări pot fi caracterizate pe scurt ca o abandonare a marxismului. Aceasta presupune două lucruri. Mai întâi, renunțarea la anumite principii ideologice ale sistemului marxist, mai înainte de orice la materialism și ateism. În Finlanda, Scandinavia, Germania și Olanda, are loc o viguroasă apropiere de creștinism a socialismului, în vreme ce, încă de la bun început, socialismul englez a fost, ideologic cel puțin, nu marxist ci creștin. În al doilea rând, se simte o alienare crescândă față de programul socialismului marxist, de ideea absorbirii de către stat a tuturor mijloacelor de producție.²⁵

Odată ce se renunță la ideea controlului complet al statului asupra industriei – ori a domeniului agricol -, nu se mai poate vorbi de un socialism pur, și tranziția spre un fel de program “liberal” de reforme sociale devine ușoară. Și aceasta e astăzi situația, atât de semnificativă pentru Biserică. Nu frica de reforma socială – chiar și cea mai profundă reformă –, ci marxismul stătea în calea Bisericii Creștine atunci când încerca să se preocupe de dreptatea socială. Sarcina asumată astăzi ca atare atât de socialiștii non-marxiști cât și de liberalii progresiști sau de oamenii obișnuiți e, într-un cuvânt, înlăturarea acelor simptome care sunt condamnate de toată lumea, fără a suprima economia “liberă”, adică economia liberă de absorbția etatistă.

Această preocupare nu e specifică epocii noastre. Mișcarea sindicală din S.U.A. nu a fost, până acum, socialistă, a devenit socialistă în Anglia doar cu scurtă vreme în

²⁵ Vezi în acest sens articolul, parțial autobiografic, semnat de un discipol al lui Brunner, Reinhold Niebuhr și Paul Tillich, John C. Bennett, "Protestantism and Corporations", în Oliver F. Williams și John W. Houck, editori, *The Judeo-Christian Vision and the Modern Corporation*, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1982, 83-106.

urmă, și încă nu e socialistă în multe locuri din Europa. Acest lucru a contribuit mult la ameliorarea unora dintre cele mai rele aspecte ale capitalismului, ameliorare care nu s-a petrecut fără cele mai dure lupte împotriva “capitalului” dar, ca regulă, fără mijloace politice. La fel, mai întâi în Europa continentală, apoi în Anglia, și în cele din urmă și în S.U.A., statul a început să se preocupe de regularizarea și remedierea anumitor aspecte ale vieții sociale – de exemplu, taxând profitul excesiv, punând anumite piedici legale puterii capitalului etc.²⁶ Și, în final, a avut loc o modificare a opiniilor capitaliștilor în multe privințe și o apropiere reciprocă între angajați și angajatori. Oamenii au ajuns să înțeleagă că sunt meniți unii altora, că trebuie să se privească unii pe alții nu ca dușmani, ci ca parteneri. Mulți “capitaliști” și contractori recunosc organizațiile muncitorești și nu le mai tratează ca pe dușmani împotriva cărora trebuie să lupti, ci ca pe aliați cu care trebuie să cooperezi. Pacea care există și care a fost onest promovată de mai bine de zece ani între sindicatele muncitorilor din industria metalurgică elvețiană și patronat a indicat un nou drum către depășirea condițiilor rele de viață materială și spirituală. Crearea de asociații profesionale, de bresle, și dezvoltarea lor în societăți vocaționale, care educă și pregătesc viitorii meseriași,²⁷ ar trebui să ducă la o extindere fără precedent a democrației în industrie fără dizolvarea sistemului economic ca atare și demonstrează noi căi către țelul întrezărit de noi toți – rectificarea acelor nedreptăți și abolirea acelor condiții rele pe care la începutul acestui articol le-am grupat sub denumirea comună de “capitalism”.

Acest lucru înseamnă, totuși, că noua situație e caracterizată de abandonarea antagonismului doctrinar al sistemului inițial. Pe de o parte, vechea concepție “liberală” individualistă e în mare măsură abandonată și odată cu ea tot ceea ce ține de atitudinea de “așa vreau eu” capitalist și de liberalism *laissez-faire*. Pe de o parte, intervenția statului și, pe de alta, dreptul muncitorilor la negocieri colective au fost recunoscute de mai toată

²⁶ Pentru similitudinea dintre ceea ce Brunner numea “supravegherea statului” și ceea ce Wilhelm Röpke numea “intervenția statului” în economie, vezi Brunner, *Justice and the Social Order*, 279.

²⁷ Vezi, pentru un bun exemplu a ceea ce ar putea face cooperația și în România, W. P. McCann, “The Trades Guild of Learning”, *Journal of Vocational Education & Training*, 19: 42 (1967), 34 — 40.

tabăra “capitalistă”. De cealaltă parte, clasa muncitoare nu mai apără ideea socialismului de stat, deoarece i-a recunoscut caracterul totalitar periculos. Vechea lozincă a luptei de clasă și-a pierdut mult din puterea de atracție inițială. Sigur că o oarecare tensiune încă se mai simte. Mai există încă “boși” care ar vrea să abolească toate sindicatele ca să-și poată recâștiga vechea lor poziție de “stăpân la mine în casă” și care se opun cu îndârjire oricărei intervenții a statului denunțând-o ca “socialism de stat” și “comunism”. Există încă și lideri sindicali care consideră de datoria lor să trezească în muncitori conștiința luptei de clasă și care mai mult sau mai puțin conștient subscriu la doctrina comunistă fără a se numi pe față comuniști. Lupte îndârjite între sindicate și patronate vor mai fi încă duse. Dar puterea inițială a capitalismului a fost frântă, chiar și în S.U.A.²⁸ - țara capitalismului clasic. Puterea sindicatelor e prea mare, prea bine stabilită și, de la New Deal încoace, limitele pe care le pune statul capitalului sunt prea decisive ca să permită o întoarcere la vechiul *laissez-faire* și la paradisul capitalist de genul “fac ce vreau”. Naivii au idei complet exagerate și depășite despre puterea lui Wall Street și a marilor corporații.²⁹ În ultimii cincisprezece-douăzeci de ani situația s-a schimbat considerabil în sensul unui echilibru al raportului de forțe dintre capital și salariați, și depășirii luptei de clasă.

Nu vrem să dăm o imagine prea roz a situației. Sunt încă mari nedreptăți și

²⁸ A revenit, odată cu globalizarea, cu deregularea reaganit-clintoniană a băncilor, cu parazitarea bugetului de stat de către complexul militar-industrial, cu escrocheria economică cu miză politică numită “supply-side economics”, și cu transformarea economiilor occidentale în economii de servicii și financiare, care adică nu produc mai nimic (cu excepția Germaniei, de exemplu, care se folosește de ascendența sa în cadrul UE și de euro pentru a menține statele sud și est-europene în postura de piețe de desfacere pentru produsele germane). Vezi Martin Wolff, “Eurozone plays ‘beggar my neighbour’”, *Financial Times*, 18 mai 2010, și analiza STRATFOR publicată aici: <http://www.ziuaaveche.ro/geopolitica/stratfor-germania-incaleca-ue>.

²⁹ Atunci, în 1948, acest lucru era valabil, dar după deregularea reaganit-clintoniană a băncilor, puterea lui Wall Street a revenit la nivelele pre-New Deal, cu consecințele nocive pe care le-am văzut și datorită cărora abia am început să suferim.

condiții extrem de grele. Dar acestea nu pot fi puse doar se seama capitalismului contemporan. Ele sunt în parte efectele unui industrialism primitiv, a sărăciei naturale a pământului, a plăcerii tot mai mici pe care o găsește omul în munca industrială și, mai presus de orice, a două războaie mondiale. Concentrarea de putere economică, de exemplu, are loc independent de sistemul industrial, doar din rațiuni tehnice, și s-ar petrece și într-o societate socialistă, ba încă acolo și mai ușor. O mare parte din duritatea vieții se datorează creșterii demografice rapide din ultima sută de ani. Cu siguranță mai există încă în multe locuri un contrast izbitor între sărăcia proletariatului și bogăția capitalistă, dar pretutindeni presiunea puternică a taxelor are grijă ca influența capitalistă să nu devină prea puternică. Stăm încă sub amenințarea depresiunii economice și a șomajului – dar, până acum, nimeni nu le-a găsit o soluție sigură, în vreme ce am învățat din experiență că absorbirea de către stat a industriei nu înseamnă depășirea crizei economice, ci din contra perpetuarea ei.

Omenirea a intrat acum în stadiul unor experimente care i-ar putea permite să găsească o mai justă ordine economică. Nu există soluții *a priori*, dar remediile sau componentele remediilor care ar vindeca cel mai bine boala trebuie încercate discret; cât anume trebuie să facă statul și cât sindicatele, ce cantitate de cooperare între forța de muncă și capital e necesară, câtă democratizare poate să suporte industria fără să dăuneze productivității.

Similar, atitudinea Bisericii față de chestiunea capitalismului a intrat într-o nouă etapă. Vechiul strigăt de “Jos capitalismul!” a devenit acum foarte problematic. În loc de asta trebuie să luptăm împotriva oricărei inumanități și nedreptăți izvorând din libera inițiativă; dar mai presus de orice trebuie să luptăm împotriva monstrului totalitarismului comunist – care reprezintă maximum de nedreptate și dezumanizare. Biserica nu are un program economic ca atare. Nu poți deduce un program economic din Biblie. Din Biblie reiese, implicit, că proprietatea privată e, în mod normal, forma acceptată de toți, și că pericolele care decurg din proprietatea privată pot fi biruite prin puterea și porunca iubirii.

Dar există anumite principii ale unei ordini juste care pot fi extrase, direct sau indirect, din Biblie – din înțelegerea biblică a omului. Ele pot fi formulate succint după

cum urmează: omul, creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, nu trebuie tratat niciodată ca un mijloc, ci doar ca un scop în sine. De aici decurge inviolabilitatea demnității persoanei. Pe de altă parte, omul e menit comunității, deci interesul său personal trebuie întotdeauna să fie limitat de interesele comunității. Omul nu e deci nici un simplu atom al colectivității, nici un simplu atom individual. Din acest motiv, cele două posibilități extreme ale liberalismului radical și ale colectivismului radical sunt excluse din start. Nici *laissez-faire*-ul, nici totalitarismul comunist nu sunt posibilități creștine. Între acestea, totuși, se află multe posibilități, și toate acestea trebuie judecate prin modul cum valorizează sau nu cele două condiții care cer garantarea libertății persoanei și a existenței adevăratei comunități.

Conflictul dintre cele două ideologii opuse, a liberalismului individualist și a comunismului colectivist, a împiedicat prea multă vreme descoperirea unor soluții mai fertile.³⁰ E greu de crezut că am epuizat posibilitățile unei soluții care nu e nici individualistă, nici colectivistă. Sarcina Bisericii e aceea de a afirma continuu postulatele fundamentale ale justiției și libertății, și de a măsura orice soluție prin aceste două standarde; cât despre restul, trebuie să stea în gardă, înainte de orice, împotriva

³⁰ Din păcate, în România, libertatea ne e încă dominată și îngrădită de o bătălie între determinisme, de vreme ce retorica anticomunistă a nebuloasei ideologice pedeliste e de natură pur oportunistă, așadar capitalist-globalistă în acest moment. Determinismul marxist a fost înlocuit de un determinist capitalist-globalist, cu orice “a treia forță” așezată sub semnul "barocului stalinisto-fascist", al "comunismului mistic" și al altor himere conceptuale de acest fel. Abandonarea spiritului critic, a criteriilor fine, pentru că exacte, de judecată, nu poate decât să perpetueze, sub masca “dreptei”, o atitudine spirituală de esență revoluționar/național-bolșevică, care scuză cele mai mari nedreptăți în numele inevitabilității istorice. Cultul *Capitalului* lui Marx a lăsat locul cultului capitalului oligarhic. Ca și la 23 august 1944, și la 22 decembrie 1989 românii au “întors armele” dar poartă același război. Al altora. Încă nu am ajuns să luptăm propriile noastre războaie sau să stăm acasă. În curând nici nu vom mai avea casă. Și vom plânge după vremea când aveam ce apăra. Deocamdată ne bucurăm, adică vindem/radem/exploatăm, de ce avem. Dar de ce anume se vor bucura copiii noștri? Ce avem și ce lăsăm?

inflexibilității doctrinare.

Un singur lucru trebuie totuși să fie mereu accentuat, chiar dacă sună învechit: motivul e mai important decât structura. Sistemul just va rezulta întotdeauna din motivul just, ceea ce înseamnă din dragoste; dar motivul just, dreapta dispoziție, niciodată nu vine din sistemul just. Funcția de căpătâi a Bisericii e nu să schimbe structurile, adică sistemele legal și instituțional, ci să schimbe intenția prin unirea dătătoare de viață a indivizilor și a comunității cu viul și prezentul Domn Iisus Hristos. Acolo unde sunt oameni însuflețiți de Duhul lui Hristos, acolo se vor dezvolta și raporturile, legile și aranjamentele drepte. Asta nu înseamnă că Biserica trebuie să se dezintereseze în mod individualist de chestiunile adevăratei ordini, de crearea de legi mai bune și de organizarea industrială. Biserica poate să se implice, și încă în modul cel mai eficient, atunci când îi înzestrează pe creștini, având de luptat într-un anumit context economic, cu acel spirit care îi ajută să coopereze și cu capacitatea de a învăța de la alții. Biserica trezește astfel în creștini conștiința responsabilității pe care o au, aceea de a crea o ordine mai bună, și unește diferitele grupuri, muncitori și patroni, “capitaliști” și “proletariat”, în căutarea comună a acestui mod de viață mai bun. Biserica poate și trebuie să insuflă creștinilor dorința de a crea o ordine socială în care fiecare persoană e valorificată ca membru al comunității și care în același timp slujește cel mai bine interesele tuturor. Care va fi această ordine nu știe nimeni, dar creștinul e sigur de un lucru: nu va fi nici totalitarismul comunist, nici liberalismul *laissez-faire*.

(Traducere, notă introductivă și note: Mircea Platon)

Text publicat în revista *Convorbiri literare*, august 2010